

Ki is nincs itt válságban?

Néhány gondolat Pete Péter: *Ki is van itt válságban?* (BUKSZ, 2009. tél) c. recenziója kapcsán

Érdekes, hogy mennyire különböző olvasatai lehetnek egy műnek, nevezetesen Szentes Tamás legutóbbi könyvének.¹ Az én verziómban ugyanis a négy fejezetből álló munka elemzi a válság történelmi előzményeit és a levonható elmélettörténeti tanulságokat, vizsgálja a válságot előidéző világgazdasági egyensúlytalanságok okait, majd a jelenlegi válság globális jellegével, kezelésének lehetőségeivel és a megoldási feltételekkel foglalkozik. Azzal tehát, amit ígér. Nem mondom ugyan, hogy úgy, ahogyan a mai főáramú közgazdaságtan tenné (amelyik ilyenre egyébként sem ragadtatná magát, sokkal szűkebben értelmezi ugyanis saját – azaz a közgazdaság tudományának – tárgyát, és csak „mérhető” dolgokkal, viszonyokkal foglalkozik – ami nem baj, úgy szeretem a világot és benne a közgazdaságtant, ha színes). Minden korban vannak fő- és mellékáramok, régebbi és újabb nézetek, eszmerendszerek, megférnek egymás mellett. Tudom, hogy a Szentes-féle gondolkodásmód most éppen nem divat, az is lehet, túlhaladta az idő, majd elvállik, ezt nem én, de nem is Pete Péter fogja eldönteni vagy kinyilatkoztatni. (Es valószínűleg természetes folyamat, hogy az idő túlhalad rajtunk. A modern verselés is eltér a régítől, mégis, engedtessek meg nekem, hogy Vass Tibor mellett szerethessem Balassi Bálintot is.)

Pete Péter kritikája szerint Szentes könyvét valószínűleg ki kellene dobunk úgy, ahogy van, csak azért, mert nem azt és nem úgy vizsgálja, amit és ahogyan a modern (nála egyenlő mainstream) közgazdaságtan. A magam részéről azonban jobban szeretem, ha módunk van többféle megközelítés, szemlélet megismeré-

sére. Az egyetemen is, például. És persze el lehet mondani, hogy melyiket miért tartjuk elfogadhatónak, vagy ellenkezőleg, elfogadhatatlannak, vagy hogy az egyik pozitív, a másik meg normatív megközelítés. Elmondható az is, hogy az egyik erre, a másik arra való. És még sok minden elmondható, csak az nem, hogy csak egyetlen közgazdaságtan van, és az az, amelyet Pete Péter annak tart, a többi irányzat, megközelítés pedig nem az, akkor sem, ha annak nevezi magát.

Pete Péter maga is elismeri, hogy „[e]rősen ideologikus, mondhatni pártos jellege ellenére ennek az irodalomnak a nevesebb képviselői érdemi elemző munkákat is felmutattak a fejlődő országok specifikumairól, elmaradásuk kialakulásáról és okairól.” „Szentes ilyen elemzéssel nem tüntette ki magát – szerinte –, munkáiban inkább az egyenlőtlenlégek tényének gyakori és visszatérő deklarálásával, kiáltó igazságtalanságának hangoztatásával találkozunk, tényfeltáró empirikus elemzéssel, logikai modellekre támaszkodó érveléssel nem.” Persze. Szentes „csak” összefoglalta és szintetizálta ezek eredményeit. Sajnálom, hogy Pete Péter ezt nem tartja fontos, érdemi munkának. Szentes Tamás már akkor foglalkozott a különféle irányzatokkal, amikor Magyarországon rajta kívül senki, és csak az ő cikkeiből, könyveiből lehetett tudomást szerezni ezekről az elméletekről (Hirschman és mások). Mint ahogyan Mátyás Antal elmélettörténeti tankönyvéből lehetett egyáltalán megismerni erre felé a modern, nem marxista közgazdaságtan képviselőit (akkor is, ha a korban kötelezően ott kellett lennie a „marxista-leninista” kritikának. Am ha kihagytuk az utolsó pár sort az elméletek végéről, nagyon is jó képet kaphattunk arról, hogy milyen a másik oldalon a közgazdaságtan. És akkoriban itt ez nem volt kevés, szeretném emlékeztetni rá a recenziómban.)

Pete Péter pártosnak nevezi Szentes megközelítését. Nos, én nem nevezném annak a helyében. Már csak azért sem, mert ő maga mondja, hogy ezt a terminológiát (amelynek kifejezését most ő is használja), a 45 év alatti korosztály nem ismeri. De azért sem, mert épp az efféle bélyegek

következtében kiáltották ki például Nietzschét fasiszta filozófusnak, forgatták ki és használták fel kényük-kedvük szerint egy letűnt hatalmi rendszerben a marxi elméletet is – amellyel ugyan sok ponton nem értke egyet, de azért még nem becsülöm le, nem dobom ki (vele együtt ki kellene dobnom a klasszikusokat is), csak elhelyezem egy elmélettörténeti hálóban. És tudomásul veszem, hogy az új időkkel új irányzatok kerültek előtérbe.

„Az egyik fejezetcím – A nem szimmetrikus, vagyis egyenlőtlen partnerek közötti kölcsönös függőségek globalizálódása – pontosan jelzi, mire is számíthat az olvasó” – mondja Pete Péter, enyhe szarkazmussal. Kérdem azonban: vajon a fejezetcímeknek nem azt kell-e közölniük, hogy miről van szó az adott részben? Tudom persze, a tartalma zavarja. Hogy felhívja (igaza van, valóban nem először) a figyelmet a jelenségre. Mellesleg igen lényeges jelenségre.

Szentes válságelemzésével kapcsolatban ezt írja: „ezt a súlyos recessziót egy fejlődő ország (Kína) irtózatos mennyiségű megtakarításainak felhalmozódása, egy dúsgazdag ország (Egyesült Államok) ezzel párhuzamos eladósodása előzte meg, és egy példátlan költsékezési hullámmal finanszírozó ingatlan- és fogyasztásihitel-állomány lufijának kipukkadásával kezdődött. Az természetesen mindig lehetséges, hogy a recenzens nem látja, vagy nem akarja látni a mélyben fekvő lényegét, de ha mindennek a lényegi oka »a profitért folyó hajszamiatt mutatkozó túltermelés tendenciája, a túltermelési válság veszélye« és »a tömegek fizetőképes keresletének elégtelen, az előbbihez képest lemaradó növekedésének jelensége, vagyis a realizációs válság, illetve a keresletkorlát problémája« [...] – akkor azért az olvasó és a recenzens igénye a kettő közti kapcsolat elemző megvilágítására legalábbis érthető, hiszen sem közgazdasági ismeretei, sem józan paraszti esze nem lát itt közvetlen magyarázó kapcsolatot” – eddig az idézet. Én meg csak halkán kérdezem: vajon tényleg azt gondolja P. P., hogy a „példátlan költsékezési hullámmal finanszírozó ingatlan- és fogyasztásihitel-állomány lufijának kipukkadása”

¹ ■ Szentes Tamás: *Ki, mi és miért van itt válságban? A leegyszerűsítő nézetek és szemléletmód kritikája*. Napvilág, Bp., 2009.

mögött nem áll ott „a profitért folyó hajsza”, és hogy e hajszában vajon nem olyan „termékeket” állítottak/állítanak-e elő a bankok, amelyek mögött nem volt/nincs semmi (Stiglitz nemhiába beszélt pár éve „irracionális túlfűtöttségről”), és egyszerre csak kiderült (már megint), hogy nem fizetőképes a keresleti oldal? Nekem úgy tűnik, valami hasonlót mondott Soros György is. Aki ugyan nem felkent kutató, de némi rálátása azért csak van a dolgokra, nemde? Nem arról van-e szó tehát, hogy az istenített piac „láthatatlan keze” csődöt mondott? Sőt, horribile dictu: esetleg nem is létezik?

A Szentese-féle „történelmietlen és egyoldalú szemléletmód többnyire egyfajta »purista« álláspontot is tükröz, amennyiben valamilyen elvont modellbe foglalt, »tisztán«, vagyis zavaró körülményektől mentesen működő rendszereket feltételez – függetlenül attól, hogy ilyenek a valóságban soha és sehol nem léteztek, mivel az emberi társadalom viszonyai és a világgazdasági összefüggések sokkal bonyolultabbak ennél” – folytatja P. P. Nagy, nem érti (vagy nem akarja érteni) Szentest, ha történelmietlennek és egyoldalúnak állítja be. De kérdezem: azok a modellek, amelyek a modern közgazdaságtan eszköztárára és tényeire épülnek, jobban leírják (és egyáltalán: leírják?) a rendszert? Az ő, „tisztán», vagyis zavaró körülményektől mentesen működő” modelljei mit írnak le? A modern közgazdászoknak soha sincsenek önmagukkal kapcsolatban kételyeik, csak másokkal? Tévedhetnek? A tudomány sohasem fog mellé? Vagy csak olyasmit vizsgál, aminél nem lehet melléfogás? Nem kaptak-e tudósok olyan felfedezésekért Nobel-díjat, amelyekről később kiderült, hogy tévedésekre alapozták?

Pete szerint Szentese „azt implikálja, hogy a hatvanas évek óta, amikor az ilyen típusú szövegek [mármint a Szentese-hez hasonlók – L. E.] az ENSZ fórumain és az akkoriban el nem kötelezettnek nevezett országok politikai értekezletein valóban divatban voltak, csak annyi történt, hogy a helyzet fokozódott, és a már akkor is meglévő egyenlőtlenségek és egyensúlytalanságok egyre csak

nőnek” – folytatja. Itt csak annyit, hogy Szentesenél szó sincs „a helyzet fokozódásáról”! (Nem korrekt úgy tenni, mintha a szerző ilyen kifejezésekkel élne, ezen a szinten fogalmazna!) Legfeljebb súlyosbodásáról, romlásáról. Nem muszáj vele egyetérteni. Meg kell cáfolni. A tények persze közismertek a szakma számára (akkor is, ha a nagyközönségnek szánt Szentese-munka nem citálja az adatokat), és azt mutatják, hogy a nagymértékű közvetlentőke- és portfólióáramlások, összeolvadások és felvásárlások, transznacionális/szupranacionális óriáscégek kialakulása és tevékenykedése elmosta a gazdasági határokat az egyes országok között, és a világgazdaság soha korábban nem tapasztalt integráción ment át, globalizálódott.

„Megtudhatjuk továbbá, hogy minden válságban van, leginkább az erkölcsök: a politikusok képmutatók, a felelőtlen individualizmus kultusza közepette az emberek önzők és tönkreteszik a környezetüket, és egyáltalán, valahogy minden kifacsarodott, eltorzult és rossz” – mondja tovább a magát Pete Péter. Abban a világban, amelyikben én élek, hasonló tapasztalatokat szereztem, és főleg ilyenekről olvashatok lépten-nyomon (a szakirodalomról beszélek, nem a *Monte Cristo gróffjáról*). A Pete Péter-i világ bizonyára nem azonos az enyémmel és a Szentesevel. (Végül is lehet azt mondani, hogy ez a világ a lehetséges világok legjobbika. Mondani mindent lehet, Pangloss mester.) Igaz viszont, hogy mindezt leginkább nem a közgazdaságtanból tudhatjuk meg. Ami azonban nem jelenti azt, hogy egy közgazda ne kereshetné mindezek gyökereit, és ne láthatná összefüggéseit a gazdaság működésével. Mert ugye azt mindannyian tudjuk, hogy a valóságban a gazdaság nem különálló valami, hanem szorosan egymással ágyazott a társadalommal és az ökológiai környezettel. El lehet (modellalkotáskor nyilván el is kell) vonatkoztatni mindezekről, de egyszer mégiscsak figyelembe kell venni a többi, vele szimbiózisban létező alrendszert is, mint ahogyan kezdti ezt tenni a XX. század második felében például a szociológia (paradox, de nem véletlen, hogy éppen ez a, még a közgazdaságtudományánál is fiatalabb tudományág

kezd foglalkozni a közgazdaságtan által mostohán és „nagyvonalúan” kezelt „extern” területekkel, gondolkunk itt elsősorban Bourdieu-re).

Pete azt állítja, hogy Szentesenél „[a] megoldás útja az erkölcsi megújulás és egy olyan új világrend létrehozása, amelyben az erkölcsileg megjavult világpolgárok egy világkormány vezetése alatt világdemokráciában élnek. A világkormány gondoskodik az erőforrások igazságos elosztásáról, a polgárok érdekeit pedig önszerveződő, határokon átnyúló világ-civil szervezetek az arányosság és a méltányosság elvei szerint képviselik.” Amde nem ezt és nem így mondja Szentese. Azt mondja, hogy a globalizáció felgyorsulása „egyre nyilvánvalóbbá teszi a világgazdaság és annak intézményi rendszere közötti összhang hiányát” (kiemelés tőlem – L. E.), s hogy a globális válság és általában a világfejlődés fenntarthatóságát érintő problémák megoldása „globális hatáskörrel rendelkező és a világtársadalom egészének arányos és demokratikus képviselőit építő intézményeket kívánna” (205. old.). És azt mondja tovább: „Talán abban is reménykedni lehet, hiszen a válság következményei kényszeríthetnek is arra, hogy (noha a »világállam« létrejötte aligha időszerű, sőt a jelenlegi hatalmi viszonyok mellett nem is kívánatos – [kiemelés tőlem – L. E.] az államközi megállapodások és a nemzetközi intézmények reformja révén kialakul valamilyen globális »jóléti rendszer« és »szociális védőháló« a közteherviselés, progresszív adózás nemzetközi gyakorlatával és egy nemzetközi közületi szektor működtetésével egybekötve, valamint sor kerül az elmaradott térségek központi forrásból való fejlesztésére és a Föld természeti erőforrásai ésszerű felhasználását, ökológiai egyensúlya megőrzését, a környezet védelmét szolgáló globális politika intézményesülésére.” (216. old.) Mindez persze szerintem is elég utópisztikusan hangzik, de talán abban egyetért velem P. P., hogy legalábbis valamilyen nemzetközileg koordinált, makroprudenciális szabályozásra égető szükség lenne. Szentese azt mondja tovább, hogy „új felvilágosodásnak” kellene bekövetkeznie, és hogy

„az erkölcsi megújulás, egy új kultúra, a »planetáris erkölcs« kifejlődése érdekében sokat, nagyon is sokat kell tenni” (220. old.), valamennyi-ünknek. Mellesleg pedig a mostanában előszeretettel hivatkozott Stiglitz szótárában is megjelentek az olyan szavak, mint sikasztás, nyílt családok, etika, erkölcsi kérdések.²

„A mai közgazdasági irodalomban csak kicsit is jártas olvasó mindenekelőtt azt találhatja furcsának Szentes Tamás könyvében, hogy úgy egyszerre szól mindenről” – állítja P. P. A másik oldalról viszont azt mondhatom, hogy a mai közgazdaságtanban csak egy kicsit is jártas olvasó azt találhatja furcsának, hogy eme új közgazdaságtan művelői kiragadnak természetes környezetükből és összefüggéseikből két-három, fontosnak tartott elemet, és azokat matematikai-statisztikai-ökonometriai elemzésnek alávetve, gyönyörű összefüggéseket gyártanak, komoly erőfeszítéseket téve azért, hogy legalább hajszálnyival elmozdítsák a közgazdaság tudományát a társadalomtudományok felől az egzakt tudományok irányába (nem új törekvés, még Marshall hozta divatba), aztán a szegény hallgató azt hiheti, hogy a gazdaság tényleg úgy működik, vagy legalábbis úgy kellene működnie, ahogyan az adott modell, és csak akkor fog nagyot csodálkozni, amikor rájön, hogy a valóság problémáinak megoldásában ezek az analízisek önmagukban vajmi keveset segítenek, és a ténylegesen felmerülő hazai vagy nemzetközi problémák megoldása vagy legalábbis kezelése sokkal összetettebb ismereteket és gondolkodást kíván.

2 ■ Joseph E. Stiglitz: *A viharos kilencvenes évek. A világ eddig legprospérálóbb tíz évének új története* c. könyvében olvashatjuk (Napvilág, Bp., 2005. 336. old.), hogy a vezetőik Japánban az alkalmazottak bérének tízszeresét, Nagy-Britanniában huszonötöszörösét kapják, Amerikában viszont ez az arány az 1980-as évek elejének negyvenkétszereséről az 1990-es évek elejének nyolcvanötöszörösére, majd az ezredfordulóra több mint ötszázszorosára nőtt, amit olyan mellékes juttatások egészítenek ki, mint a sugárhajtású repülőgépek használata. Ez – a könyv szóhasználatát követve – széles körű csalás és lopás lehetőségét teremti meg. Ráadásul a vállalatvezetők épp megbízzók, a részvénytulajdonosok, továbbá az alkalmazottak kárára gyarapodnak.

Félreértések elkerülése végett: nem arról van szó, hogy amikor Szentes mellett szólok, magam a modern közgazdasági irányzatok ellenzője lennék, vagy feleslegesnek tartanám őket (mint ahogy nála sem erről van szó). De engedtessek meg, hogy lehessenek más elképzelések, vélemények és olyan átfogó, szintetizáló munkák is ezek között, amelyek a világ egészével foglalkoznak (a teljes rendszerrel, ha úgy tetszik), más módszerekkel, más módon. Örülnék persze annak is, ha tudna valaki ajánlani egy Szentesnél jobb, átfogó, a világ problémáira, azok okaira, megoldásukra irányuló, összefoglaló jellegű művet a mainstream megközelítéséből, esetleg „kiemelve a mélyben fekvő lényegét”, szóval ha ilyet – bár egyet is – tudna nekem ajánlani. De nem tud, mivel a modern közgazdaságtan „egészen más szemlélettel, egészen más technikával egészen mást keres benne, és egészen mást tekint elfogadható állításnak” (P. P.). És deklaráltan nincs ilyen célja. „A modern közgazdaságtan sem az egyedit, az esetlegest, hanem az általánost akarja megragadni. Ám az általános nem a jelenségtől elkülönülő, a mélyben rejlő lényeg, hanem az, ami az egyesekben közös. Megfigyelhetően közös.” (P. P.) Én azonban közgazdaszként ebből a megfigyelhetően közösből szeretnék eljutni a lényegig, a dolgok mozgatórugójához, ha van ilyen, ha pedig nincs, akkor ahhoz, hogy miért nincs, mi van helyette. Érdekelnek a miértek, a társadalmi összefüggések, a modellekből kimaradt számos, a valóságban elkerülhetetlenül meglévő tényező. Vagy lehet, hogy túl sokat várok el a modern közgazdaságtantól?

„A Szentes által érintett kérdések legtöbbször több könyvtárat megtöltő, empirikus ökonometriai irodalma van.” (P. P.) De kérdezem én Pete Pétertől: ezek az irodalmak cáfolják Szentes lényegi mondanivalóját, azt, hogy kölcsönös függések vannak, azt, hogy ezekben a függési rendszerekben alá- és fölérendeltségi viszonyok vannak, azt, hogy az alárendeltségi pozícióból képtelenek kitörni a benne lévők, helyzetük szinte determinált, és ha sikerül is, csak keveseknek, azt, hogy újratermelődik mindez évszázadok óta (vagy amió-

ta a világ világ). Pete Péter szerint „[m]anapság empirikus igazolás nélkül semmit nem hiszünk el, s ha azt akarjuk, hogy komolyan vegyenek bennünket, akkor állításaink igazolására ilyen apparátusokat is fel kell vonultatnunk”. Ki kell azonban ábrándítanom: manapság egyre többen vannak olyanok is, akik az „empirikus igazolás” ellenére sem hiszik el a közgazdászok állításait.

„Ha Szentes Tamás nehezményezi, hogy mindenki más rosszul látja a körülöttünk zajló eseményeket, akkor abban tökéletesen igaza van, hogy majd mindenki másként látja. Nem egyszerűen más a véleménye róla, hanem egészen más szemlélettel, egészen más technikával egészen mást keres benne, és egészen mást tekint elfogadható állításnak. Akkor is, amikor éppen válság van, meg akkor is, amikor éppen nincs” – zárul a recenzió. Én pedig ugyanezt mondhatom: ha Pete Péter azt gondolja, hogy Szentes Tamás rosszul látja a körülöttünk zajló eseményeket, „akkor abban tökéletesen igaza van, hogy majd mindenki másként látja. Nem egyszerűen más a véleménye róla, hanem egészen más szemlélettel, egészen más technikával egészen mást keres benne, és egészen mást tekint elfogadható állításnak. Akkor is, amikor éppen válság van, meg akkor is, amikor éppen nincs.” Lehet, hogy Szentes elmélete nem az utolsó divat szerint szabott, de hogy tartósan vállalható, és nem kell majd szégyellnie magát azért, amit leírt, abban egészen biztos vagyok.

LÁNG ESZTER

A minimum, amit elvárunk

Bárhogy olvasom is Láng Eszter válaszát, csak arra jutok, hogy tökéletesen elbeszélünk egymás mellett. Sajnálom, hogy így történt, de hát mit tehetek? Nehéz eszmét cserélni valakivel, aki a mainstream közgazdaságtannal kapcsolatos ismeretei hiányát előítéleteivel pótolja. Láng számára ez a tan egy piacpárti ideológia, amellyel szembeállíthatók nem vagy kevésbé

piacpárti ideológiák, s az, hogy ki melyik mellett dönt, az értékek kérdése. Így aztán az alábbi kurta összefoglalót nem is neki szánom, hanem a *BUKSZ* érdeklődő, de közgazdaságtannal hivatásszerűen nem foglalkozó olvasóinak, akiket az egész kérdés olyan mélyen nem érdekel, hogy a fenti vélelem tételes cáfolatán átragának magukat. Nem beszélve arról, hogy egy viszontválasz ekkora helyet nem is kaphatna a *BUKSZ*-tól.

Recenzióm kérdése – amelyet Láng Eszter nem látszik érteni –: minimálisan milyen kritériumoknak kell megfelelnie bármely, a világ jelenségeit magyarázni kívánó, *tudományos igényű* gondolatrendszernek? Elvárjuk-e, hogy mondandóját olyan fogalmakkal adja elő, amelyeknek egyértelmű és az elemző szubjektív ízlésétől (értékeitől)

független jelentéstartalma van? Elvárjuk-e, hogy okfejtése koherens legyen, önellentmondásokat ne tartalmazzon? Elvárjuk-e, hogy konklúziói, állításai legalább elvileg megfeleltethetők legyenek empirikus jelenségeknek, vagyis tapasztalati úton ellenőrizhetők legyenek? Elvárjuk-e, hogy legalább törekedjen ilyen empirikus megfeleltetések előállítására vagy bemutatására?

Ha a válasz egyértelmű igen, akkor a tudományos álláspontok sokszínűségének, az eszmék szabad versenyének óhajta csak a fenti kritériumokat kielégítő ötletek körén belül lehetséges. A tudomány nem olyan, mint a vallás vagy identitásválasztás, sőt a fenti kérdések szempontjából az erkölcsi és egyéb normatív értékek szerepe is csak korlátozott lehet. Hogy Szen-

tes műve kielégíti-e a fent listázott kritériumokat, könyvének olvasója majd eldönti. Recenziómmal ennek megítéléséhez kívántam segítséget nyújtani.

Mindebből egyáltalán nem következik, hogy a világról csak a fenti kritériumok teljesítésével lehet vagy érdemes gondolkodni. Próféták és néptribunok, vallási és politikai vezetők megállás nélkül mélynek és alapvetőnek szánt állításokat tesznek a világról, mi több, jóval nagyobb hatásokkal és követőikkel olyan katarziszban részesítve, ami sokkal mélyebb hatás, mint amelyet tudományos mű valaha is elérhetett. És ez így van jól, az élet mindennapi élvezetéhez, fontos érzések megéléséhez nincs szükség tudományra. Zavar abból támad, ha a kettőt összetévesztjük.

PETE PÉTER